

Maciej Przemysław Smolarek*

SPOJRZENIE NA CHIŃSKI RYNEK DZIEŁ SZTUKI W DRUGIEJ DEKADZIE XXI WIEKU

DOI: 10.26399/meip.2(69).2020.12/m.p.smolarek

WPROWADZENIE

Od 2006 roku chiński rynek dzieł sztuki przeżywa prawdziwy rozkwit. Obecnie jest to jeden z największych i najważniejszych rynków sztuki na świecie, wzbudzający zasłużony podziw i uznanie niespotykanym tempem wzrostu. Choć handel antykami ma w Chinach wielowiekową tradycję, pozycję światowego lidera kraj ten zawdzięcza przede wszystkim znaczącym reformom gospodarczym ostatnich lat, skutecznej realizacji polityki otwartych drzwi oraz ogromnemu potencjałowi kulturowemu. W latach 1911–1949 duże chińskie ośrodki handlu sztuką powstawały głównie w miastach portowych: Tiencinie i Szanghaju, oraz w Pekinie. Szanghaj, ze względu na duży port, licznych cudzoziemców oraz niewielką odległość od bogatych stanowisk archeologicznych, stał się szybko ważnym centrum antykwarycznym o znaczeniu międzynarodowym. Po zakończeniu wojny domowej w 1949 roku wielu znanych chińskich marszandów przeniosiło galerie do Hongkongu, przyczyniając się do budowy pozycji tego regionu jako wiodącego centrum aukcyjnego na świecie. Podczas gdy w Chinach kontynentalnych prywatny handel dziełami sztuki był zabroniony, dynamiczny rozwój rynku w Hongkongu przyciągał naj-

* Maciej Przemysław Smolarek – mgr, absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Pekinie, Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, Wydziału Zarządzania oraz Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, doktorant Szkoły Głównej Handlowej, e-mail: mpsmo@wp.pl; ORCID: 0000-0002-7123-0052

większe domy aukcyjne. W posiadłości brytyjskiej działalność zainaugurowały kolejno Sotheby's w 1973 roku i Christie's w 1986 roku.

W Chińskiej Republice Ludowej prywatny handel dziełami sztuki został zalegalizowany dopiero w 1992 roku. Wtedy też rozpoczęła się odbudowa infrastruktury dynamicznie rozwijającego się rynku, którego głównymi centrami stały się znowu takie miasta jak Pekin i Szanghaj. Spośród ok. 2 tys. powstałych wówczas domów aukcyjnych tylko nieliczne przetrwały zaciętą konkurencję, jak np. China Guardian – obecnie czołowy dom aukcyjny, który zorganizował pierwszą aukcję już w 1993 roku¹. Dla rozwoju chińskiego rynku bardzo duże znaczenie miało także wznowienie sprawowania suwerenności nad Hongkongiem przez Chińską Republikę Ludową, które nastąpiło 1 lipca 1997 roku.

Kolejnym ważnym krokiem na drodze do normalizacji tej gałęzi handlu w Chinach było wprowadzenie w 2002 roku zmian do ustawy o ochronie zabytków, które usankcjonowały działalność oficjalnych sklepów z obiektami zabytkowymi, a tym samym zapoczątkowały pełnoprawne funkcjonowanie chińskiego rynku dzieł sztuki². Od tego czasu gwałtownie wzrasta popyt na dzieła artystów z Kraju Środka zarówno w USA, Unii Europejskiej, jak i w Rosji, zaś obroty na chińskim rynku dzieł sztuki w latach 2003–2010 wzrosły prawie stukrotnie³. W latach 2008–2011 rynek ten odnotował niespotykany w jakimkolwiek innym regionie świata wzrost na poziomie 500 proc.⁴ Jego infrastruktura składała się wówczas z ponad 300 domów aukcyjnych oraz 1512 galerii, skupionych głównie w dużych miastach, jak Pekin (605 galerii) i Szanghaj (237 galerii)⁵. Pekin to także siedziba największych na świecie targów dzieł sztuki organizowanych od 1993 roku na terenie Międzynarodowego Centrum Wystawowego. Pozostałe podmioty chińskiego rynku to brokerzy oraz fundusze inwestycyjne inwestujące w dzieła sztuki. W 2010 roku zarejestrowanych było ok. 30 tego typu funduszy⁶. Należy dodać, że

¹ L. Gong, *Behind the thriving scene of the Chinese art market. A research into major market trends at Chinese art market 2006–2011*, praca magisterska, Erasmus School of History, Culture and Communication, Erasmus University Rotterdam 2012, s. 32–33.

² Z. Huo, *Legal protection of cultural heritage in China: a challenge to keep history alive*, „International Journal of Cultural Policy” 2015, s. 4.

³ С.Н. Ляпустин, Н.С. Барей, *Антикварный рынок Китая и роль таможенных органов Китая в борьбе с контрабандой культурных ценностей*, „Таможенная политика России на Дальнем Востоке” 2017, № 3(80), s. 90.

⁴ „Art & Finance Report 2019”, Deloitte Luxembourg, s. 137.

⁵ <http://www.cnaph.org.cn/gjhy/lwsys/201112/83710ae1dabf4760a700a0f3cbd2cbfa.shtml>, dostęp 31.08.2020.

⁶ *Ibidem*.

od końca 2004 roku w Chińskiej Republice Ludowej zaczęły obowiązywać uproszczone przepisy dotyczące zakładania zagranicznych domów aukcyjnych⁷.

W 2006 roku wartość obrotów na chińskim rynku dzieł sztuki była już wyższa od wartości obrotów na rynku francuskim, dzięki czemu ten pierwszy zajmował, pod względem wielkości, trzecie miejsce na świecie oraz pierwsze w Azji. W latach 2009–2010, czyli w okresie, gdy inne rynki walczyły ze skutkami globalnego kryzysu finansowego, Chiny stopniowo umacniały swoją pozycję, aby w 2011 roku wysunąć się na prowadzenie ze sprzedażą o wartości 19,5 mld dol.⁸ W 2012 nastąpiło jednak gwałtowne zatrzymanie tendencji wzrostowej, a wartość sprzedaży w Chinach zmniejszyła się o 30 proc. Powodem było rozpoczęcie przez władze zdecydowanej kampanii antykorupcyjnej, uniemożliwiającej urzędnikom państwowym nabywanie drogich dzieł sztuki⁹. Kolejne lata nie przyniosły poprawy sytuacji, zaś Chiny nie powróciły już na pozycję światowego lidera. Mimo że w 2011 roku tamtejszy rynek dzieł sztuki osiągnął szczyt, to od tego czasu nie zagroził już pozycji USA, konkurował natomiast o drugą lokatę z rynkiem Wielkiej Brytanii, która w 2017 roku spadła na trzecie miejsce z powodu kryzysu związanego z brexitem.

W 2018 roku sprzedaż w Chinach osiągnęła wartość 12,9 mld dol., co oznacza, że udział tego państwa w światowym rynku dzieł sztuki wynosił 19 proc.¹⁰ Potwierdza to silną pozycję Chin jako jednego z trzech największych rynków dzieł sztuki świata. Łączna wartość sprzedaży Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Chin stanowiła 84 proc. całkowitej wartości rynku światowego. Co ciekawe, w 2018 z wyjątkiem Wielkiej Brytanii rynek Unii Europejskiej zmniejszył swój udział w globalnym rynku dzieł sztuki do ok. 8 proc., kontynuując dziesięcioletni spadek na poziomie 24 proc.¹¹

⁷ <http://finance.sina.com.cn/roll/20040909/13261011943.shtml>, dostęp 31.08.2020.

⁸ *An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2019”, s. 44.

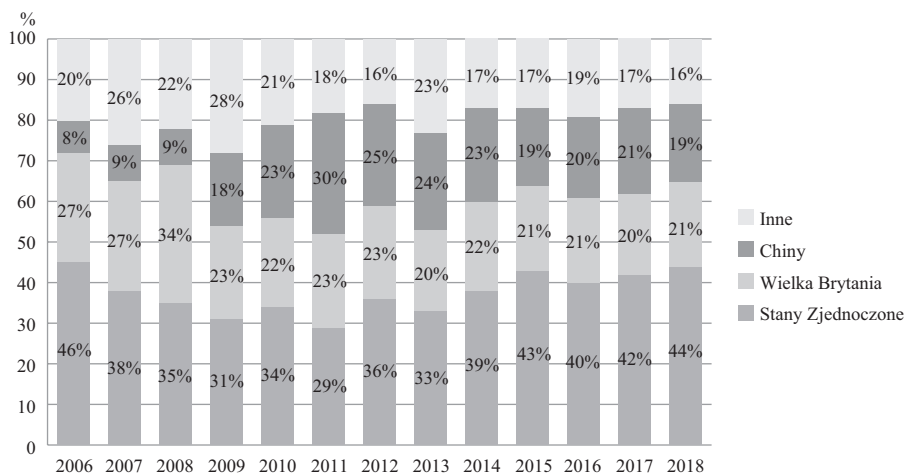
⁹ „Art & Finance Report 2019”, Deloitte Luxembourg, s. 137.

¹⁰ *An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2019”, s. 29.

¹¹ Е.В. Барбашина, *Мировая аукционная торговля предметами искусства*, „Экономика и бизнес: теория и практика” 2019, № 4-2, s. 19.

Wykres 1

**Udział Chin w globalnym rynku dzieł sztuki w latach 2006–2018
według przychodów ze sprzedaży**

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2017–2019”.

1. RYNEK AUKCYJNY

Działalność domów aukcyjnych w Chinach regulują, przyjęte 5 lipca 1996 roku na dwudziestym posiedzeniu Stałego Komitetu VIII Narodowego Kongresu Ludowego i ogłoszone rozporządzeniem nr 70 Prezydenta Chińskiej Republiki Ludowej w dniu 5 lipca 1996 roku, przepisy prawa aukcyjnego Chińskiej Republiki Ludowej¹². Normujące porządek aukcyjny oraz chroniące uzasadnione prawa i interesy stron przetargu przepisy weszły w życie 1 stycznia 1997 roku, zaś obecna wersja z dnia 24 kwietnia 2015 roku to efekt zmian wprowadzonych na czternastym posiedzeniu Stałego Komitetu XII Narodowego Kongresu Ludowego.

Do głównych zadań utworzonego w 1995 roku Chińskiego Stowarzyszenia Aukcjonerów¹³ należy promowanie reform i rozwoju przedsiębiorstw aukcyjnych, zabezpieczanie uzasadnionych praw i interesów członków oraz wzmac-

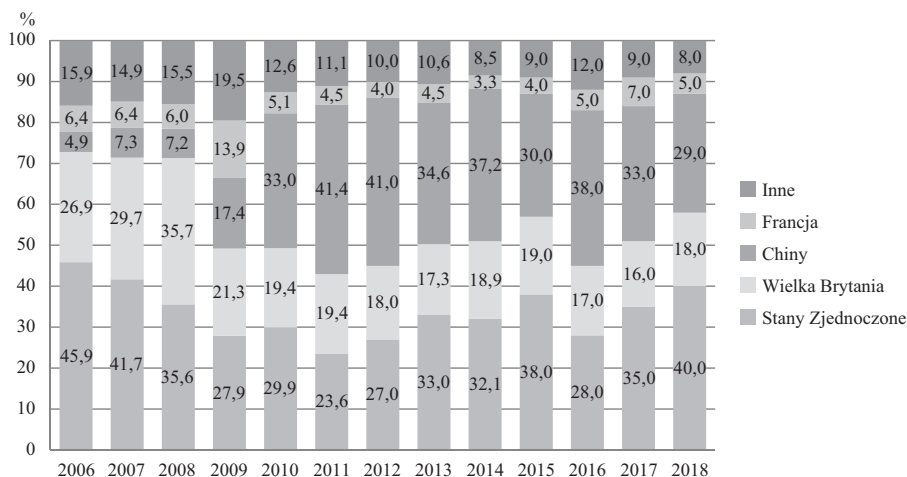
¹² Prawo aukcyjne Chińskiej Republiki Ludowej: http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/05/content_4664.html, dostęp 31.08.2020.

¹³ <http://www.caa123.org.cn/main/index.jsp>, dostęp 31.08.2020.

nianie spójności, samodyscypliny i możliwości samorozwojowych w branży. Stowarzyszenie wydaje miesięcznik „China Auction”, który stanowi platformę wymiany poglądów i współpracy podmiotów rynku dzieł sztuki, a także zawiera ważne praktyczne wskazówki dla uczestników aukcji. Ponadto stowarzyszenie przyznaje co roku nagrody Qinghua (青花奖), stanowiące najwyższe chińskie wyróżnienie w dziedzinie aukcji dzieł sztuki. Przyznawane są one od 2016 roku i mają na celu zachęcanie przedsiębiorstw aukcyjnych do rozwijania profesjonalizmu i podnoszenia jakości usług świadczonych w zgodzie z odpowiedzialnością i uczciwością¹⁴. Na uroczystości, która odbyła się 24 września 2019 roku w Szanghaju, nagrody otrzymały 32 przedsiębiorstwa z całego kraju, w tym Beijing Poly i Xiling Yinshe Auction¹⁵.

Wykres 2

Udział Chin w globalnym rynku aukcyjnym dzieł sztuki w latach 2006–2018 według przychodów ze sprzedaży

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Art Market Trends 2006–2011*, Aartprice.com, *The Art Market in 2012–2015*, *An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2017–2019”.

W 2018 roku wśród 10 najlepszych domów aukcyjnych na świecie znalazło się pięć przedsiębiorstw chińskich. Były to: Poly International Auction, China Guardian, Beijing Council, Rongbao oraz Xiling Yinshe Auction, których łączna wartość sprzedaży wynosiła prawie 2 mld dol.

¹⁴ <http://www.bjpmhyxh.com/view.asp?id=618>, dostęp 31.08.2020.

¹⁵ *Ibidem*.

W 2018 roku chiński rynek aukcyjny zajmował drugie miejsce na świecie ze sprzedażą o wartości 8,5 mld dol. i udziałem w światowym rynku na poziomie 29 proc. Wynik ten w porównaniu z rokiem 2017 oznaczał spadek o 4 proc. Przyjmując za punkt odniesienia szczytową wartość sprzedaży w 2011 roku wynoszącą 15 mld dol., widzimy spadek o 44 proc., jednak w dłuższej perspektywie czasowej, tj. od 2008 do 2018 roku, wartość chińskiego rynku wzrosła aż o ponad 200 proc., zaś jego udział w rynku globalnym zwiększył się o 21,8 proc.¹⁶

2. CHIŃSKI RYNEK AUKCYJNY W UJĘCIU REGIONALNYM

W Chinach wyróżnia się cztery wielkie strefy obrotu dziełami sztuki, skupiające największe i coraz ostrzej konkurujące ze sobą domy aukcyjne, są to: Hongkong, region Pekin – Tiencin – Hebei, region Deltę Rzeki Perłowej (Zhujiang Sanjiaozhou Jingjiu) oraz region Deltę Rzeki Jangcy. Należy dodać, że zarówno region Deltę Rzeki Perłowej, region Deltę Rzeki Jangcy, jak i Hebei to specjalne strefy ekonomiczne. W 2018 roku wśród 20 domów aukcyjnych o największych obrotach pięć firm pochodziło z Hongkongu, osiem z regionu Pekin – Tiencin – Hebei, cztery z regionu Deltę Rzeki Jangcy oraz trzy z regionu Deltę Rzeki Perłowej.

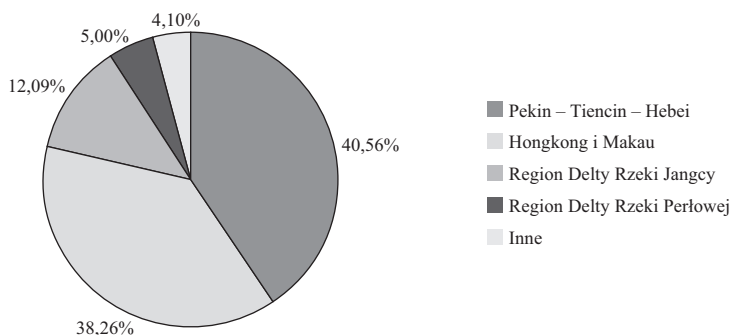
Pod względem wartości przychodów ze sprzedaży w 2018 na pierwszym miejscu był region Pekin – Tiencin – Hebei z 21,28 mld juań¹⁷, co stanowiło 40,6 proc. obrotów całego chińskiego rynku aukcyjnego, ale był to spadek o 7,1 proc. w stosunku do roku 2017. Drugie miejsce zajmował obszar Hongkong i Makau z 20,05 mld juań, odnotowując wskaźnik obrotów na poziomie 38,3 proc. ze wzrostem o 6,4 proc. w porównaniu do roku 2017. Udział rynkowy regionów Deltę Rzeki Jangcy oraz Deltę Rzeki Perłowej wynosił odpowiednio 12,1 proc. i 5,0 proc.

¹⁶ *An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2019”, s. 151.

¹⁷ Średni roczny kurs wymiany juana w 2018 roku wynosił 1 dol. do 6,61 juań, <https://www.x-rates.com/average/?from=USD&to=CNY&amount=1&year=2018>, dostęp 31.08.2020.

Wykres 3

Udział regionów w chińskim rynku aukcyjnym w 2018 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Qianzhan Industry Research Institute, <https://bg.qianzhan.com/report/detail/300/191210-c8bbc793.html>, dostęp 31.08.2020.

Należy dodać, że od 2016 roku duże chińskie domy aukcyjne, jak Beijing Poly czy China Guardian, prowadzą aukcje za pośrednictwem internetu, przełamując ograniczenia przestrzenne¹⁸.

3. GŁÓWNE SEGMENTY CHIŃSKIEGO RYNKU AUKCYJNEGO

Przyjmując za kryterium podziału różnorodność dzieł sztuki, chiński rynek aukcyjny ma trzy główne segmenty:

- 1) tradycyjne malarstwo chińskie i kaligrafia,
- 2) wyroby z porcelany,
- 3) malarstwo olejne i sztuka nowoczesna.

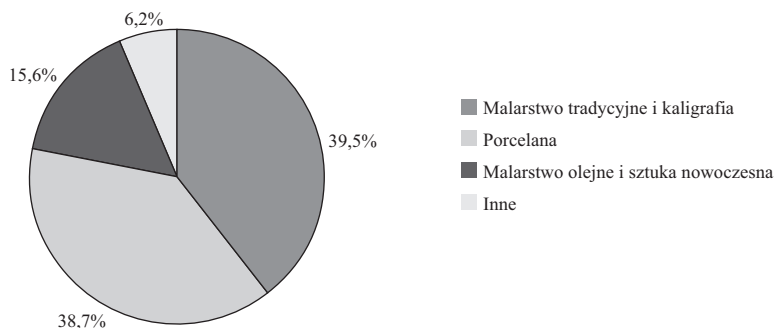
W 2018 roku wartość obrotów w trzech głównych segmentach wynosiła 49,19 mld juanów, co stanowiło 93,8 proc. całkowitego obrotu na chińskich aukcjach dzieł sztuki. Pod względem udziału w rynku na pierwszym miejscu znalazło się malarstwo tradycyjne i kaligrafia (39,5 proc.), na drugim wyroby porcelanowe (38,7 proc.), zaś na trzecim malarstwo olejne i sztuka nowoczesna (15,6 proc.)¹⁹

¹⁸ <https://zhuanlan.zhihu.com/p/69634755>, dostęp 31.08.2020.

¹⁹ Qianzhan Industry Research Institute, <https://bg.qianzhan.com/report/detail/300/191210-c8bbc793.html>, dostęp 31.08.2020.

Wykres 4

Udział trzech głównych segmentów w chińskim rynku aukcyjnym w 2018 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Qianzhan Industry Research Institute, <https://bg.qianzhan.com/report/detail/300/191210-c8bbc793.html>, dostęp 31.08.2020.

Udział trzech głównych segmentów w obrotach domów aukcyjnych ujawnia różne stopnie preferencji w czterech regionach. Tradycyjne malarstwo chińskie i kaligrafia miały największy udział w obrotach regionu Pekin – Tien-cin – Hebei, osiągając poziom 53 proc., natomiast w Hongkongu dominowało malarstwo olejne i sztuka nowoczesna, której udział w obrotach wynosił 62,1 proc., co dowodzi, że sektor ten coraz silniej wspierany jest przez nową klasę chińskich nabywców. Należy dodać, że wzrost, jaki odnotował Hongkong w pierwszej połowie 2019 roku, spowodowany był głównie zwiększeniem obrotów w segmencie sztuki współczesnej o 56 proc., dzięki czemu miasto wzmocniło swoją pozycję w bezpośredniej konkurencji z Londynem i Nowym Jorkiem²⁰.

Od chwili powstania chińskiego rynku dzieł sztuki malarstwo tradycyjne i kaligrafia zajmowały na nim dominującą pozycję, zarówno pod względem udziału w rynku, jak i wysokości cen transakcyjnych pojedynczych obiektów. Doskonałe wyniki tradycyjnego malarstwa, odzwierciedlające ogólną sytuację w chińskiej gospodarce, to przede wszystkim zasługa chińskich kolekcjonerów, których siła nabywcza systematycznie rośnie²¹. W 2018 roku sprzedano 75 209 obrazów i dzieł kaligraficznych za sumę 20,72 mld juanów, zaś w listopadzie 2019 roku na jesiennej licytacji w domu aukcyjnym China Guardian

²⁰ „Artprice Global Art Market Report”, 1st semester 2019, AMMA & Artprice.com, s. 15.

²¹ „Art & Finance Report 2019”, Deloitte Luxembourg, s. 133.

w Pekinie dzieło kaligraficzne chińskiego malarza okresu dynastii Yuan, Zhao Mengfu (1254–1322), zostało sprzedane za rekordową cenę 267 mln juanów²². Jednak w ostatnich latach pozycja tego segmentu została mocno zachwiana na skutek pojawienia się dużej ilości fałszyfikatów. Zjawisko to stanowi poważne zagrożenie dla dalszego rozwoju całego rynku dzieł sztuki w Chinach.

Uwagę kolekcjonerów ze świata zawsze przyciągały chińskie wyroby z porcelany. Udział tego segmentu w obrotach wykazuje tendencję wzrostową, zaś pewna przestrzeń aprecjacyjna może być istotna dla dalszego wzrostu. Rynek oferuje wczesną ceramikę z okresu dynastii Północnej Qi (550–557) i Tang (618–907), zależnie od jakości wykonania i użytych materiałów znacznie wahającą się w cenach. Jednak chińscy kolekcjonerzy poszukują wyrobów z późniejszych dynastii: Song (960–1279), Ming (1368–1644) oraz Qing (1644–1911), do identyfikacji których – obok cech stylistycznych i technologicznych – służą oznaczenia w formie zestawów pieczęci, odczytywanych za pomocą specjalnych katalogów²³. W 2018 roku na aukcjach w Chinach sprzedano 106 086 wyrobów porcelanowych za sumę 20,27 mld juanów²⁴.

4. NAJWAŻNIEJSZE DOMY AUKCYJNE W CHINACH

W 2018 roku wśród 10 działających w Chinach domów aukcyjnych o największych obrotach cztery zdecydowanie dominowały nad pozostałymi. Były to: Sotheby's, Beijing Poly International, Christie's oraz China Guardian, których łączny udział w całym chińskim rynku aukcyjnym wyniósł 41 proc. Dwa spośród nich, Christie's i Sotheby's, to londyńskie firmy założone w XVIII wieku, mające oddziały na całym świecie, natomiast Beijing Poly International i China Guardian są przedsiębiorstwami chińskimi.

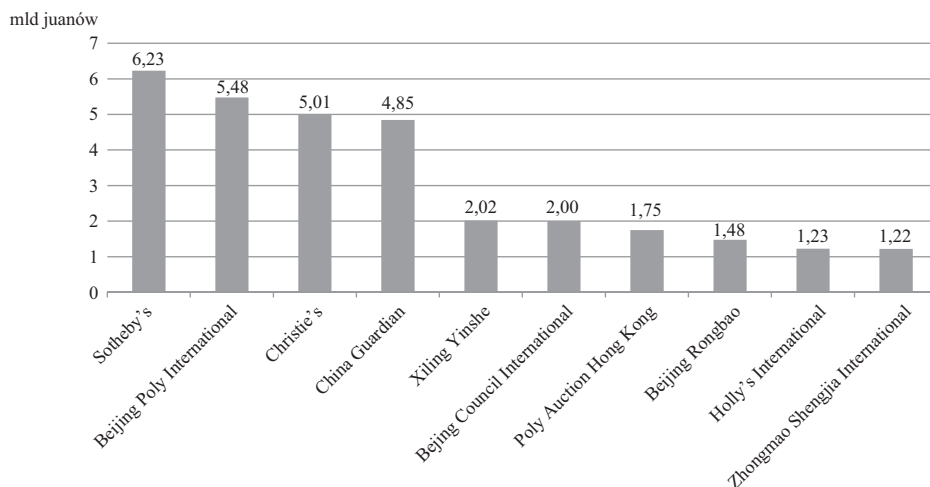
²² <http://www.cguardian.com/en/zxzx/2019/11/14314.shtml>, dostęp 31.08.2020.

²³ Н.Д. Дронова, Д.С. Дронов, *Атрибуция и особенности оценки китайских антикварных фарфоровых изделий*, „Имущественные отношения в Российской Федерации” 2017, № 1(184), s. 65.

²⁴ Qianzhan Industry Research Institute, <https://bg.qianzhan.com/report/detail/300/191210-c8bbc793.html>, dostęp 31.08.2020.

Wykres 5

Obroty 10 największych domów aukcyjnych w Chinach w 2018 roku
(w mld juanów)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Qianzhan Industry Research Institute: <https://bg.qianzhan.com/report/detail/300/191210-c8bbc793.html> dostęp 31.08.2020.

Sotheby's (香港苏富比) – obecnie czołowy dom aukcyjny na świecie – został założony w 1744 roku przez londyńskiego księgarza Samuela Bakera, a od nazwiska jego współnika pochodzi nazwa firmy. W latach 1778–1861 przedsiębiorstwo znajdowało się w posiadaniu rodziny Sotheby i specjalizowało się głównie w handlu książkami i grafikami, wzbogacając swój asortyment w 1917 roku o obrazy, rysunki i sztukę użytkową. Międzynarodowa ekspansja firmy rozpoczęła się dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku. W 1955 roku utworzono filię Sotheby's w Nowym Jorku, a następnie w Paryżu, Monako, Amsterdamie i w wielu miastach Europy, USA i Australii. Dziś dom aukcyjny Sotheby's posiada globalną sieć 80 biur w 40 krajach i organizuje aukcje w 10 salonach sprzedaży, w tym w Nowym Jorku, Londynie, Paryżu i Hongkongu, gdzie rozpoczął działalność w 1973 roku²⁵.

Beijing Poly International Auction Co. Ltd. (北京保利) to przodujący dom aukcyjny w Chinach założony w 2005 roku jako spółka akcyjna zależna od China Poly Group, jednego z największych na świecie przedsiębiorstw,

²⁵ http://www.sothebys.com/zh?cmp=ppc_branding_google_zh_2020&utm_medium=ppc&utm_campaign=brand-zh&gclid=Cj0KCQjw1Iv0BRDaARIsAGTWD1v5uEyYEFj102lQ9LL2PKFtYnX6GZVhv34hLqSzCDTv8V9hIbUvYSEaArkZEALw_wcB, dostęp 31.08.2020.

będącego państwową grupą biznesową o multidyscyplinarnym charakterze, której działalność koncentruje się na handlu międzynarodowym, branży nieruchomości, usługach inżynieryjnych, działalności kulturalnej i artystycznej oraz usługach finansowych²⁶. Szeroki wachlarz zainteresowań Beijing Poly International Auction obejmuje zarówno stare, jak i nowoczesne malarstwo, kaligrafię, ceramikę, rzadkie książki i rękopisy, zegary, biżuterię, sztukę tybetańską, wina i alkohole wysokoprocentowe oraz zabytkowe przyrządy naukowe²⁷. Siedziba firmy znajduje się w Pekinie.

Dom aukcyjny Christie's²⁸ (佳士得香港) powstał w 1766 roku, gdy James Christie zakupił salę aukcyjną przy Pall Mall w Londynie i zorganizował tam pierwszą licytację. Christie bardzo szybko wprowadził regularne aukcje, zaś w kręgu jego zainteresowania, od samego początku działalności, oprócz obrazów i mebli znajdowały się również rozmaite bibeloty i drobiazgi. Szczególnie bogaty wybór tego typu obiektów pojawił się w ofercie przedsiębiorstwa wówczas, gdy napływały one masowo do Anglii, przywożone przez arystokrację uciekającą z ogarniętej rewolucją Francji. Od lat pięćdziesiątych XX wieku przedsiębiorstwo systematycznie konkuruje o pierwsze miejsce na listach rankingowych z Sotheby's. Christie's rozpoczął działalność w Hongkongu w 1986 roku, zaś w 2005 z udziałem Christie's i miejscowej firmy otwarto w Pekinie dom aukcyjny Forever. Obecnie firma ma salony w Hongkongu i Szanghaju.

China Guardian²⁹ (中国嘉德), założony w 1993 roku, jest czołowym chińskim domem aukcyjnym, specjalizującym się w rodzimej sztuce dawnej i współczesnej. Jego siedziba znajduje się w Pekinie przy Wangfujing, jednej z głównych ulic handlowych, ale przedsiębiorstwo posiada oddziały również w Kantonie, Szanghaju, Hangzhou, Nankinie, Hongkongu, na Tajwanie, a także w Nowym Jorku i Tokio. China Guardian Hongkong International Auction Co. Ltd. przeprowadził pierwszą aukcję w Hongkongu w październiku 2012 roku, co było ważnym krokiem na drodze rozwoju chińskiego rynku aukcyjnego. W ciągu ostatnich 23 lat przedsiębiorstwo przeprowadziło ponad 1200 aukcji, sprzedając ok. 450 tys. przedmiotów. China Guardian posiada państwowy certyfikat AAA, co stanowi najwyższe wyróżnienie w branży i świadczy o tym, że firma przestrzega dobrych praktyk biznesowych i jest godna zaufania.

²⁶ *About Us. Group Profile*, <http://www.poly.com.cn/english/1659.html>, dostęp 31.08.2020.

²⁷ *Poly International Auction Co. Ltd.*, <http://en.polypm.com.cn/>, dostęp 31.08.2020.

²⁸ *Christie's. Autumn Auctions, Hong Kong*, https://www.christies.com/auctions/hongkong?lid=1&sc_lang=en, dostęp 31.08.2020.

²⁹ *China Guardian Auctions*, <http://www.cguardian.com/en/index.shtml>, dostęp 31.08.2020.

Xiling Yinshe Auction Co., Ltd. (西泠印社) to jeden z najważniejszych domów aukcyjnych w Chinach, założony w 2004 roku. Na corocznych wiosennych i jesiennych aukcjach oraz specjalnych wyprzedażach oferuje dzieła sztuki i zabytki, w tym szeroki wybór przedmiotów z brązu. Istotnym wkładem Xiling Yinshe Auction w przyspieszenie procesu internacjonalizacji chińskiego rynku dzieł sztuki jest rozszerzenie asortymentu o dzieła sztuki artystów zachodnich. Siedzibą przedsiębiorstwa jest Hangzhou w prowincji Zhejiang, ale ma ono także oddziały w Szanghaju i Pekinie³⁰.

Beijing Council International Auction Co., Ltd³¹ (北京匡时) to założony w 2005 roku w Pekinie dom aukcyjny specjalizujący się w sprzedaży tradycyjnej i nowoczesnej sztuki chińskiej oraz w aukcjach nieruchomości. Od 2008 roku przedsiębiorstwo jest członkiem chińskiego stowarzyszenia aukcjonerów, zaś w 2009 nawiązało strategiczne partnerstwo z Shinwa Art³², najślynniejszą firmą aukcyjną w Japonii. Oba przedsiębiorstwa jeszcze w tym samym roku zorganizowały wspólną aukcję w Hongkongu.

Poly Auction Hong Kong³³ (保利香港) to dom aukcyjny założony w Hongkongu w 2012 roku przez Poly Culture Group Corp. Ltd., spółkę zależną od China Poly Group.

Beijing Rongbao Auction Co., Ltd.³⁴ (北京莱宝) to dom aukcyjny kontrolowany przez Rongbaozhai³⁵, stare przedsiębiorstwo o historii sięgającej 1672 roku, zajmujące się sprzedażą artykułów papierniczych, kaligraficznych i malarskich. Beijing Rongbao Auction (założona w 1994 roku) jest jedną z pierwszych firm na terenie Chin kontynentalnych, która uzyskała licencję na przeprowadzanie aukcji obiektów zabytkowych. Siedziba firmy, łączącej nowoczesny model rozwoju przedsiębiorstwa z wielowiekową tradycją sklepu, znajduje się przy słynnej ulicy Liulichang, skupiającej wiele antykwariatów i stanowiącej centrum handlu dziełami sztuki w Pekinie w bezpośrednim sąsiedztwie ponadstuletniego budynku Rongbaozhai. Od początku istnienia dom aukcyjny przeprowadził ponad 100 licytacji dzieł sztuki, w tym wielu chińskich obrazów i przykładów kaligrafii, zabytkowych ksiąg, obiektów

³⁰ *Xiling Yinshe Auction Co., Ltd.*, <http://www.xlysauc.com/english/index.php>, dostęp 31.08.2020.

³¹ <http://www.council.com.cn/>, dostęp 31.08.2020.

³² <https://www.shinwa-art.com/en/>, dostęp 31.08.2020.

³³ *About Us. Who We Are*, <https://www.polyauction.com.hk/en/about-us/who-we-are/>, dostęp 31.08.2020.

³⁴ <https://www.rb139.com/Page/web/index.aspx>, dostęp 31.08.2020.

³⁵ <http://www.rongbaozhai.cn/>, dostęp 31.08.2020.

z porcelany, dzieł sztuki buddyjskiej, wyrobów z brązu, mebli itd.³⁶ Ponadto firma ma w ofercie sztukę współczesną, biżuterię, zegarki oraz wina.

Holly's International Auctions Co., Ltd.³⁷ (华艺国际) to firma założona w 2016 roku, oferująca usługi aukcyjne w Hongkongu od 2018, której spółka macierzysta Guangzhou Holly's International Auction Co., Ltd. jest pionierem rynku aukcyjnego w południowych Chinach o dwudziestopięcioletniej historii. W 2015 roku firma przyłączyła się do Infore Investment Holding Group Co., Ltd.³⁸, co bardzo wzmocniło jej konkurencyjność. Do czterech głównych obszarów zainteresowania Holly's International należą: sztuka nowoczesna, chińskie malarstwo i kaligrafia, chińska ceramika oraz biżuteria i zegarki.

Zhongmao Shengjia International Auction Co., Ltd.³⁹ (Sungari 中贸圣佳) to jedna z najstarszych (zarejestrowana w 1995 roku) i najbardziej renomowanych firm aukcyjnych działających na terenie Chin kontynentalnych o kapitale zakładowym w wysokości 30 mln juanów. Celem przedsiębiorstwa jest wspieranie tradycyjnej kultury chińskiej oraz promowanie międzynarodowej wymiany kulturalnej poprzez bliskie kontakty z chińskimi i zagranicznymi artystami, kolekcjonerami, a także placówkami muzealnymi. Siedzibą firmy, mającej biura w Szanghaju, Chengdu (prowincja Syczuan), Hongkongu, na Tajwanie, w USA i Japonii, jest Pekin.

5. ZAGROŻENIA I SZANSE DLA CHIŃSKIEGO RYNKU DZIEŁ SZTUKI

Wśród zagrożeń mogących istotnie spowolnić rozwój chińskiego rynku dzieł sztuki należy wymienić, wzbudzające duży niepokój Chińskiego Stowarzyszenia Aukcjonerów, opóźnienia lub braki płatności, szczególnie uciążliwe dla mniejszych i średnich przedsiębiorstw. Aby przeciwdziałać temu zjawisku, większość domów aukcyjnych stosuje system depozytów oraz ustala terminy płatności. Dla przykładu w Christie's potencjalni nabywcy drogich obiektów muszą z góry zapłacić 1 mln dol. hongkońskich⁴⁰, zaś po zakończeniu aukcji w ciągu siedmiu dni uregulować resztę zaległości⁴¹. W Poly International

³⁶ <https://www.rb139.com/BJRB/contents/18/1636.html>, dostęp 31.08.2020.

³⁷ <http://www.hollysinternational.com/sc/about>, dostęp 31.08.2020.

³⁸ *Infore Group*, <http://www.infore.com/En/>, dostęp 31.08.2020.

³⁹ <http://www.sungari1995.com/>, dostęp 31.08.2020.

⁴⁰ Dolar hongkoński – oficjalna waluta Hongkongu. Średni roczny kurs jej wymiany w 2018 roku wynosił 1 dol. amerykański do 7,84 dol. hongkońskich, <https://www.x-rates.com/average/?from=USD&to=HKD&amount=1&year=2018>, dostęp 31.08.2020.

⁴¹ <http://collection.sina.com.cn/auction/pcdt/20140507/0859151047.shtml>, dostęp 31.08.2020.

wysokość depozytu kształtuje się w przedziale od 500 tys. do 1 mln juanów. Jednak niektóre, zwłaszcza małe firmy, aby przyciągnąć kupujących, wprowadziły system „zerowej stawki depozytu”. Spór między kupującym a domem aukcyjnym rozstrzyga sąd, jak w przypadku Duoyunxuan, gdzie nabywca obrazu w cenie 1 mln juanów odmówił zapłaty ze względu na wątpliwości dotyczące przeprowadzenia licytacji⁴².

Kolejnym poważnym zagrożeniem dla rozwoju chińskiego rynku dzieł sztuki jest pojawienie się na nim falsyfikatów i obiektów o wątpliwym pochodzeniu.

Zgodnie z prawem aukcyjnym Chińskiej Republiki Ludowej osoba zgłaszająca przedmiot na aukcję jest zobowiązana udzielić informacji aukcyjnowi na temat źródła oraz wad przedmiotu, licytator zaś zobowiązany jest poinformować o tym licytującego. Jeżeli licytator nie spełni obowiązku ujawnienia wad przedmiotu aukcji ze szkodą dla nabywcy, kupujący ma prawo dochodzić odszkodowania od licytatora. Również licytator ma prawo domagać się odszkodowania od klienta zgłaszającego obiekt, gdy wina zatajenia leży po jego stronie. Jednak zgodnie z art. 61 prawa aukcyjnego jeżeli licytator lub klient oświadczą przed aukcją, że autentyczność lub jakość przedmiotu aukcji nie może być zagwarantowana, nie ponoszą odpowiedzialności za wady⁴³. Zwykle domy aukcyjne w regulaminach i katalogach zamieszczają klauzulę stwierdzającą, że nie ponoszą odpowiedzialności za wady przedmiotów sprzedawanych na aukcji: „Firma (dom aukcyjny) oświadcza, że nie może zagwarantować autentyczności, jakości i wartości przedmiotu aukcji oraz nie ponosi odpowiedzialności za jego wady”. Chociaż klauzule te wzbudzają wiele wątpliwości wśród licytujących, to ich zaakceptowanie jest niezbędnym warunkiem wzięcia udziału w aukcji. W związku z tym poprawki do art. 61 wprowadzają „Środki administracyjne dotyczące aukcji” opracowane 2 grudnia 2004 roku i zmienione 28 października 2015 roku przez Ministerstwo Handlu, zgodnie z którymi wyłączenie odpowiedzialności jest nieważne, gdy osoba zgłaszająca obiekt na aukcję wie lub powinna wiedzieć, że przedmiot ten posiada wady⁴⁴. Jednak ze względu na złożoność procedury identyfikacji dzieł sztuki kupujący musi udowodnić, że przedsiębiorstwo aukcyjne czy zgłaszający obiekt wie lub powinien wiedzieć, iż przedmiot aukcji jest wadliwy i nastąpiło zatajenie informacji. Należy dodać, że przed 2013 rokiem przypadków, gdy sąd poparł roszczenia kupującego, było niewiele. Zmiana nastąpiła dopiero po 2013 roku, ponieważ od tego czasu sądy zaczęły dokładnie anali-

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Prawo aukcyjne Chińskiej Republiki Ludowej: http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/05/content_4664.html, dostęp 31.08.2020.

⁴⁴ *Art Law Practice*, <http://artlawpractice.com/?p=125>, dostęp 31.08.2020.

zować stosowanie klauzuli wyłączającej w odniesieniu do odpowiedzialności gwarancyjnej domów aukcyjnych. Przełomowy był sierpień 2015 roku, gdy Trzeci Pośredni Sąd Ludowy w Pekinie wydał prawomocny wyrok w sprawie umowy aukcyjnej między Huang Xiang a Beijing Hanhai Bowen International Auction Co., Ltd. Wyrok sądu pierwszej instancji uchylono, zaś wyłączenie odpowiedzialności aukcjonera unieważniono⁴⁵.

Mimo powyższych zagrożeń, jak również nasilających się niedoborów podaży obiektów z górnej półki oraz nadwyżki podaży obiektów niskiej jakości chiński rynek jest nadal niezwykle atrakcyjny dla inwestorów, zaś jego segment aukcyjny zyskuje coraz większe międzynarodowe znaczenie⁴⁶. O atrakcyjności inwestycyjnej chińskiego rynku dzieł sztuki decyduje przede wszystkim jego niedoszacowanie. Rynek ten oferuje bowiem wiele cennych obiektów, błędnie zidentyfikowanych jako fałszyfikaty, jak np. niesłusznie datowana na okres republikański (1911–1949) waza ozdobiona różanym motywem, za którą w Sotheby's w 2011 roku spodziewano się otrzymać 800 dol. Ten wspaniały eksponat, pochodzący w rzeczywistości z okresu panowania cesarza Qianlonga (1735–1796), wzbudził wiele emocji wśród ekspertów, a na aukcji osiągnął cenę 18 mln dol.⁴⁷

PODSUMOWANIE

Chiński rynek dzieł sztuki rozwija się obecnie w stałym tempie, zajmując silną trzecią pozycję wśród największych rynków świata. Od ponownych narodzin w 1992 roku rynek ten doświadczył trzech cyklicznych momentów szczytowych przypadających kolejno na lata 1995–1997, 2003–2005 oraz 2009–2011⁴⁸. Te trzy punkty kulminacyjne osadzone są w kolejnych etapach rozkwitu chińskiej gospodarki, która rozwija się w pięcioletnich cyklach.

Stosowana początkowo przez Chiny strategia rozwoju oparta na eksporcie i inwestycjach doprowadziła szybko do nierównowagi makroekonomicznej, dlatego konieczne było podjęcie wysiłków zmierzających do zwiększenia konsumpcji nawet za cenę utraty wysokiej dynamiki wzrostu gospodarczego. W ciągu ostatnich 10 lat nastąpiły istotne zmiany w strukturze PKB Chin na korzyść konsumpcji, która staje się coraz ważniejszym czynnikiem wzro-

⁴⁵ *Ibidem*.

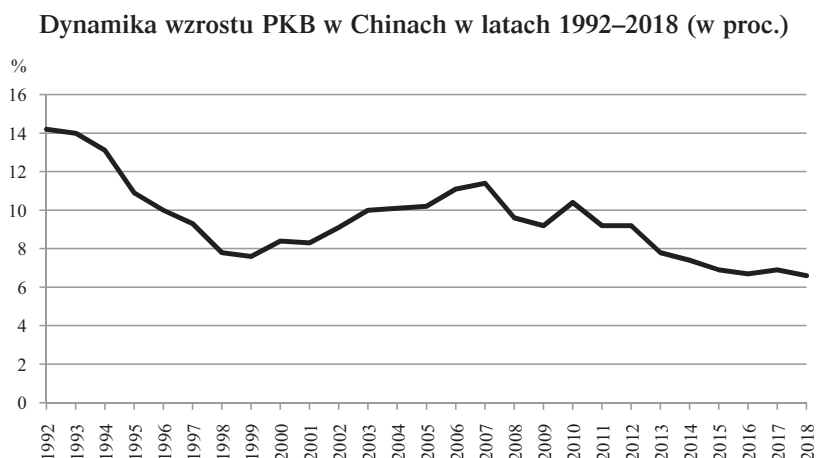
⁴⁶ *An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2019”, s. 152.

⁴⁷ Н.Д. Дронова, Д.С. Дронов, *Атрибуция...*, *op. cit.*, s. 64.

⁴⁸ https://www.financialnews.com.cn/cul/tzsc/201901/t20190111_152805.html, dostęp 31.08.2020.

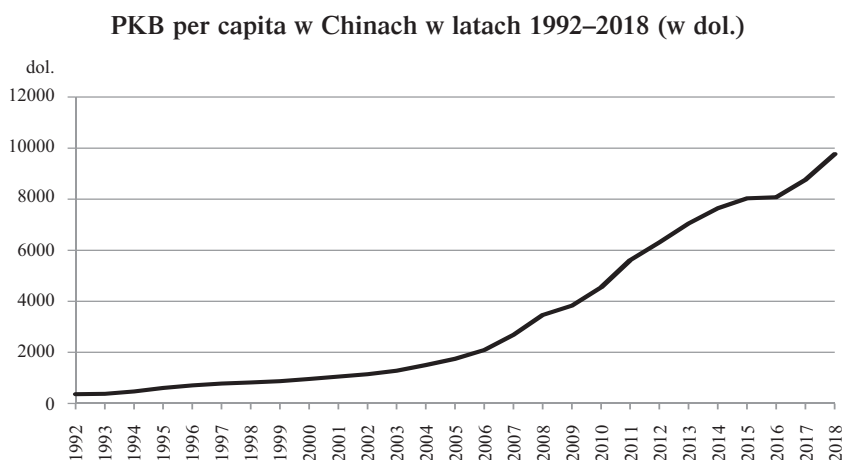
stu. Dzięki temu znacznej poprawie ulega jakość życia klasy średniej, nowej siły napędowej rozwoju chińskiego rynku dzieł sztuki. Zgodnie z wytycznymi XIII planu pięcioletniego (2016–2020) celem rozwoju gospodarczego jest dobrobyt i wszechstronny rozwój człowieka⁴⁹.

Wykres 6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Produkt Krajowy Brutto r/r (Chiny)*, <https://www.bankier.pl/gospodarka/wskazniki-makroekonomiczne/pkb-chn>, dostęp 31.08.2020.

Wykres 7

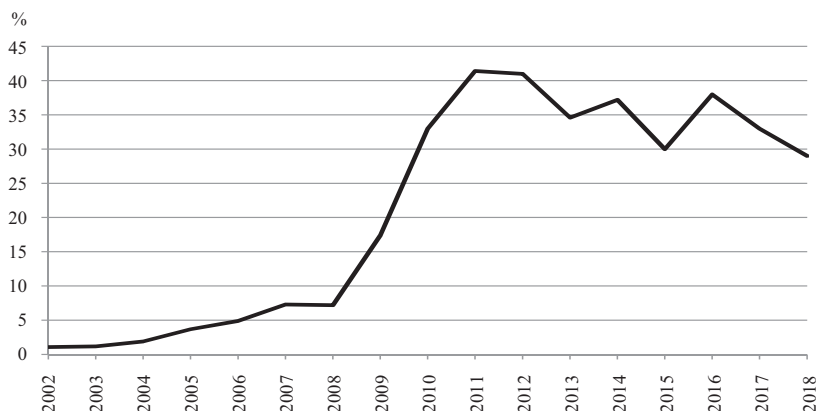

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *GDP per capita (current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=cn>, dostęp 31.08.2020.

⁴⁹ <http://www.12371.cn/special/sswgh/>, dostęp 31.08.2020.

Wykres 8

Udział Chin w globalnym rynku aukcyjnym dzieł sztuki w latach 2002–2018
(w proc.) według przychodów ze sprzedaży

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Art Market Trends 2002–2011*, Art-price.com, *The Art Market in 2012–2015*, *An Art Basel & UBS Report*, „*The Art Market 2017–2019*”.

Wykres 9

Udział Chin w globalnym rynku dzieł sztuki w latach 2006–2018
(w proc.) według przychodów ze sprzedaży

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *An Art Basel & UBS Report*, „*The Art Market 2017–2019*”.

Niezwykle dynamiczny rozwój rozumianego w szerokim sensie chińskiego rynku antykwarycznego w ostatnich dziesięcioleciach odzwierciedla rosnącą rolę chińskiej gospodarki w świecie oraz wzrost zamożności chińskiego społec-

czeństwa. Chińscy kolekcjonerzy oraz inwestorzy preferują tradycyjną sztukę chińską, kierując się motywami zarówno estetycznymi, ekonomicznymi, jak i patriotycznymi. Ale kultura chińska jest czymś więcej niż kulturą narodową. Jest ona bezcennym skarbem całej ludzkości utrwalonym w obiektach podlegających obrotowi ekonomicznemu. Niewiele jest bowiem krajów, które pod względem bogactwa działalności artystycznej mogłyby konkurować z Chinami, jednym z największych państw źródłowych dóbr kultury na świecie i jednocześnie jednym z największych rynków dzieł sztuki. Dla porównania indyjski rynek aukcyjny dzieł sztuki, mimo dynamicznego wzrostu w ostatnich latach, w 2018 roku zajmował dopiero dwunaste miejsce na świecie z przychodami ze sprzedaży w wysokości 72,5 mln dol.⁵⁰

BIBLIOGRAFIA

- An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2017”.
- An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2018”.
- An Art Basel & UBS Report*, „The Art Market 2019”.
- „Art & Finance Report 2019”, Deloitte Luxembourg.
- Art Law Practice, <http://artlawpractice.com/?p=125>, dostęp 31.08.2020.
- Art Market Trends 2002–2011.
- Artprice.com, The Art Market in 2012.
- Artprice.com, The Art Market in 2013.
- Artprice.com, The Art Market in 2014.
- Artprice.com, The Art Market in 2015.
- „Artprice Global Art Market Report”, 1st semester 2019, AMMA & Artprice.com.
- Барбашина Е.В., *Мировая аукционная торговля предметами искусства*, „Экономика и бизнес: теория и практика” 2019, № 4-2.
- Дронова Н.Д., Дронов Д.С., *Атрибуция и особенности оценки китайских антикварных фарфоровых изделий*, „Имущественные отношения в Российской Федерации” 2017, № 1(184).
- Gong L., *Behind the thriving scene of the Chinese art market. A research into major market trends at Chinese art market 2006–2011*, praca magisterska, Erasmus School of History, Culture and Communication, Erasmus University Rotterdam 2012.

⁵⁰ *Art Market Insight. What's Trending on the Art Market*, <https://www.artprice.com/artmarketinsight/the-indian-art-marke>, dostęp 31.08.2020.

Huo Z., *Legal protection of cultural heritage in China: a challenge to keep history alive*, „International Journal of Cultural Policy” 2015.

Ляпустин С.Н., Барей Н.С., *Антикварный рынок Китая и роль таможенных органов Китая в борьбе с контрабандой культурных ценностей*, „Таможенная политика России на Дальнем Востоке” 2017, № 3(80).

Qianzhan Industry Research Institute, *Report of Market Prospect and Investment Strategy Planning on China Auction Industry (2020–2025)*.

Strony internetowe

<https://www.bankier.pl/gospodarka/wskazniki-makroekonomiczne/pkb-chn>, dostęp 31.08.2020.

http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/05/content_4664.html, dostęp 31.08.2020.

http://www.sothebys.com/zh?cmp=ppc_branding_google_zh_2020&utm_medium=ppc&utm_campaign=brand-zh&gclid=Cj0KCQjw1Iv0BRD-aARIsAGTWD1v5uEyYEFj102lQ9LL2PKFtYnX6GZVhv34hLqSzCDT v8V9hIbUvYSEaArkZEALw_wcB, dostęp 31.08.2020.

<http://www.poly.com.cn/english/1659.html>, dostęp 31.08.2020.

<http://en.polypm.com.cn/>, dostęp 31.08.2020.

<https://www.polyauction.com.hk/en/about-us/who-we-are/>, dostęp 31.08.2020.

https://www.christies.com/auctions/hong-kong?lid=1&sc_lang=en, dostęp 31.08.2020.

<http://www.cguardian.com/en/index.shtml>, dostęp 31.08.2020.

https://www.financialnews.com.cn/cul/tzsc/201901/t20190111_152805.html, dostęp 31.08.2020.

<http://finance.sina.com.cn/roll/20040909/13261011943.shtml>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.xlysauc.com/english/index.php>, dostęp 31.08.2020.

<https://www.x-rates.com/average/?from=USD&to=CNY&amount=1&year=2018>, dostęp 31.08.2020.

<https://www.shinwa-art.com/en/>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.council.com.cn/>, dostęp 31.08.2020.

<https://www.rb139.com/Page/web/index.aspx>, dostęp 31.08.2020.

<https://www.rb139.com/BJRB/contents/18/1636.html>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.rongbaozhai.cn/>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.hollysinternational.com/sc/about>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.infore.com/En>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.sungari1995.com/>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.caa123.org.cn/main/index.jsp>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.bjpmhyxh.com/view.asp?id=618>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.cguardian.com/en/zxzx/2019/11/14314.shtml>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.cnap.org.cn/gjhy/lwsy/201112/83710ae1dabf4760a700a0f3cbd2cbfa.shtml>, dostęp 31.08.2020.

<http://collection.sina.com.cn/auction/pcdt/20140507/0859151047.shtml>, dostęp 31.08.2020.

<https://www.artprice.com/artmarketinsight/the-indian-art-marke>, dostęp 31.08.2020.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=cn>, dostęp 31.08.2020.

<http://www.12371.cn/special/sswgh/>, dostęp 31.08.2020.

<https://zhuanlan.zhihu.com/p/69634755>, dostęp 31.08.2020.

SPOJRZENIE NA CHIŃSKI RYNEK DZIEŁ SZTUKI W DRUGIEJ DEKADZIE XXI WIEKU

Streszczenie

Niezwykłe dynamiczny rozwój rozumianego w szerokim sensie chińskiego rynku dzieł sztuki w ostatnich dziesięcioleciach odzwierciedla rosnącą rolę chińskiej gospodarki na świecie oraz wzrost zamożności chińskiego społeczeństwa. W latach 2008–2011 rynek ten odnotował niespotykany w jakimkolwiek innym regionie świata wzrost na poziomie 500 proc. W 2018 roku udział Chin w globalnym rynku dzieł sztuki na poziomie 19 proc. potwierdził silną pozycję tego państwa jako jednego z trzech największych rynków dzieł sztuki świata. W tym samym czasie chiński rynek aukcyjny zajmował na świecie drugie miejsce. Pozycję światowego lidera Chińska Republika Ludowa zawdzięcza przede wszystkim znaczącym reformom gospodarczym ostatnich lat, skutecznej realizacji polityki otwartych drzwi oraz ogromnemu potencjałowi kulturowemu. Kultura chińska jest bezcennym skarbem całej ludzkości utrwalonym w obiektach podlegających obrotowi ekonomicznemu. Niewiele jest krajów, które pod względem bogactwa działalności artystycznej mogłyby konkurować z Chinami, jednym z największych państw źródłowych dóbr kultury na świecie i jednocześnie jednym z największych rynków dzieł sztuki. Celem artykułu jest przedstawienie najważniejszych zagadnień chińskiego rynku dzieł sztuki w ostatnim dwudziestolecu.

Słowa kluczowe: rynek dzieł sztuki w Chinach, rynek antykwaryczny w Chinach, chińska kultura, chińska sztuka, rynek aukcyjny w Chinach, domy aukcyjne w Chinach, chińscy kolekcjonerzy, chińskie reformy gospodarcze

A LOOK AT THE CHINESE ART MARKET IN THE SECOND DECADE OF THE 21ST CENTURY

Abstract

The extremely dynamic development of the Chinese art market, in a broad sense, in recent decades, reflects the growing role of the Chinese economy in the world and the growing wealth of Chinese society. In the years 2008–2011, this market recorded a growth of 500 proc. unprecedented in any other region of the world. In 2018, China's share in the global art market at 19 proc. confirmed a strong position of this country as one of the top three art markets in the world. At the same time, the Chinese auction market was second in the world. The People's Republic of China owes its position as a world leader above all to the significant economic reforms of recent years, the effective implementation of the open door policy, and its enormous cultural potential. Chinese culture is a priceless treasure of all mankind, preserved in facilities subject to economic trading. There are few countries that can compete in terms of the wealth of artistic activity with China, one of the biggest states that are a source of cultural property in the world and one of the largest art markets. The purpose of the article is to present the most important issues of the Chinese art market in the last two decades.

Keywords: antiques market in China, Chinese culture, Chinese art, auction market in China, art market in China, Chinese Auction Houses, Chinese collectors, Chinese economic reform

Cytuj jako:

Smolarek M.P., *Spojrzenie na chiński rynek dzieł sztuki w drugiej dekadzie XXI wieku*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2020 nr 2(69), s. 90–110. DOI: 10.26399/meip.2(69).2020.12/m.p.smolarek

Cite as:

Smolarek M.P., (2020), ‘Sporzenie na chiński rynek dzieł sztuki w drugiej dekadzie XXI wieku’ [‘A look at the Chinese art market in the second decade of the 21st century’], *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 2(69), 90–110. DOI: 10.26399/meip.2(69).2020.12/m.p.smolarek